

نشریه علمی فقه، حقوق و علوم جزا
مقاله پژوهشی، سال هفتم، شماره ۳۰، زمستان ۱۴۰۲، صفحات ۱ تا ۱۶
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۱۴ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۲۰

رویکرد سنت نبوی بر مدیریت منابع آب

عبدالواحد جهید* | استاد دانشگاه تعلیم و تربیت کابل.

زمری ابراهیمی | استاد دانشگاه تعلیم و تربیه کابل.

چکیده

آب، نعمت خداوند متعال، مایه حیات زنده جانها، وسیله پیشرفتهای مادی در بخشهای صحت، صنعت و زراعت و فراهم آورنده شرایط عبادت و زندگی است. محافظت و دسترسی بر آب جزء حفظ نفس و از مقاصد شریعت اسلامی است؛ چون حفظ نفس انسانی به تمام معنی، بدون فراهم بودن آب غیرممکن به حساب میآید. منبع دوم شریعت اسلامی (سنت نبوی صلی الله علیه و آله وسلم) راهکارهایی برای محافظت از منابع آبی را در بخشهای عملی و نظری مدنظر داشته است. نصوص وارده در سنت نبوی، متضمن احکام تشریحی و اخلاقی مرتبط به آب است، روش استفاده از آب را در حالات عادی، اضطرار و عدم دسترسی کافی به آن و هنگام منازعه پیرامون آب وضع کرده است. در تحقیق حاضر با روش توصیفی - تحلیلی استنباطی که با روش جمع‌آوری اطلاعات کتابخانه‌ای و اسنادی انجام شده، به دنبال دریافت روشهای نظری و تطبیقی سنت نبوی شریف، پیرامون مدیریت دوام‌دار منابع آبی در سنتهای قولی، فعلی و تقریری پیامبر صلی الله علیه و سلم هستیم. از مهم‌ترین نتایج این تحقیق دریافت و معرفی روشهای نظری و تطبیقی سنت نبوی برای مدیریت منابع آبی از منظر شریعت اسلامی هست.

واژگان کلیدی: سنت نبوی، مدیریت آب، دسترسی به آب.

مقدمه

پیشرفتهای به میان آمده در زندگی عصری، ازدیاد نفوس بشری، پیشرفتهای اجتماعی، صنعتی و زراعتی همگام با ازدیاد تقاضا بر مصارف آب و حفظ منابع آبی است. بر این تقاضا سالانه یکدرصد افزوده میگردد. نتیجه این پیشرفت چالشهایی را برای کشورها و اداره‌های محلی و بین‌المللی به بار آورده است. به اساس پیشبینیهای ملل متحد (۲۰۱۱) میلیارد از ساکنان جهان به دنبال دریافت آب آشامیدنی هستند و از این بابت رنج میبرند، این تعداد مساوی به یک نفر از هر ده نفر از نفوس بشری را در روی کره زمین تشکیل میدهد، درحالیکه هشتاد درصد از ساکنان جهان از کمبود آب در رنج هستند. تقاضا بر محافظت منابع آبی به سطح ملی و بین‌المللی در همه جوامع بشری روبه ازدیاد است، خواستههای زندگی متمدن در بخش صحت، صنعت و زراعت، بدون تأمین منابع آبی غیرممکن است، این تقاضا نسبت به هدر رفتن آب در مصارف یومیه و عدم توجه به آلودگی آن در زندگی روزمره، دریاها، نهرها و چاهها، علیالرغم تلاش‌های نهادهای مرتبط برای محافظت از این نعمت گران‌بها ناچیز است. به عبارت دیگر؛ عدم توجه به محافظت منابع آبی، بی‌اعتنایی به زندگی آبرومند و با سعادت است. به همین جهت سازمان ملل متحد روز ۲۵ مارچ را روز جهانی آب تحت شعار «المیاه من اجل التنمیة المستدامة» (آب برای پیشرفت و ترقی دوام‌دار)، تعیین کرده است. در تصویب ملل متحد آمده است، دسترسی به آب به‌قدر کفایت برای استفاده شخصی و خانوادگی برای هر فرد انسانی به مقدار ۵۰-۱۰۰ لیتر در روز و اینکه آب از نظر فاصله مکانی از هزار متر و فاصله زمانی دسترسی به آن از سی دقیقه دورتر نباشد، از حقوق هر انسان است. پیرامون این موضوع حسب تلاش محقق، تحقیق مستقلی انجام‌نشده است. بیشترین آثار و نوشته‌ها مرتبط به احکام فقهی آب، طهارت و نجاست آن است، این موضوع را ضمن سه مبحث و نتیجه‌گیری دنبال می‌کنیم.

ضرورت تحقیق

انسانهای متمدن معاصر در جوامع بشری اهمیت آب را از روی ورق بله‌های مصرفی که عقب دروازه‌هایشان میرسد میسنجند. از تلاشهای انجام‌شده و مراحلی که آب از منابع طبیعی تا رسیدن آن به منازل مسکونی، باغ، پارک و کارخانه‌هایشان طی میکند مطلع نیستند. به‌قدر و قیمت آب در سکتور صحت، صنعت و محیط‌زیست سالم وقعی نمیگذارند، به همین جهت در مصرف بیجای آب و به هدر دادن آن در کارهای لا یعنی خود را مقصر نمیدانند. لازم به نظر می‌رسد که موضوع مدیریت منابع آب از منظر سنت نبوی و شریعت اسلامی مورد مطالعه قرار گیرد، احکام تشریحی و اخلاقی مرتبط به آب، حدود و حقوق موجود برای محافظت زندگی انسانی و حیوانی و محیط‌زیست سالم برای زندگی کلیه موجودات برشمرده شود. تا منهج سنت نبوی شریف به‌طور نظری و عملی در مدیریت منابع آبی برملا گردد و از جانبی گامی باشد برای جلوگیری از فاجعه بشری که قرار است جامعه انسانی را درنوردد.

اهداف تحقیق

در این تحقیق در پی تحقق اهداف ذیل هستیم:
 بیان روش‌های سنت نبوی صلی الله علیه وسلم پیرامون مدیریت منابع آبی، مستنبط از سنت‌های قولی فعلی و تقریری آن حضرت صلی الله علیه و سلم.
 دریافت روش‌های نظری و تطبیقی پیامبر صلی الله علیه و سلم، پیرامون مدیریت آب.
 بیان اهمیت آب در سنت نبوی و نقش آن در حفظ امنیت آبی، من حیث یکی از موارد حقوق بشری انسان بر دسترسی به آب.

روش تحقیق

در این تحقیق از روش توصیفی تحلیلی استنباطی برای دسترسی به اهداف تحقیق استفاده شده است.

مبحث اول معنی آب و مفهوم مدیریت آن

معنای آب

تعریف و ماهیت آب، بنا بر اصطلاحات اهل تخصص متفاوت است. فقهاء تعریف خاص و دقیق ماهیه‌ی برای آب ارائه نداشته‌اند و آن را معلوم بالبداهه دانسته‌اند.^۲ بنا بر استعمالات آن، در عبادات و عادات، آن را به آب مطلق و مقید تقسیم کرده‌اند، آب مطلق/ طهور آبی است که مورد استفاده و استعمال آن عادات و عبادات است و آب مقید/ متغیر آبی است که چیزی دیگر، پاک و یا نجس با آن مخلوط شده باشد.^۳ اندازه تغییر آب مرتبط به شیء مخلوط به آن است که باعث تغییر رنگ، طعم و بوی آن میشود و یا اینکه نظر به حجم نجاست ریخته شده در آب است.^۴ بنا بر همین معیار، حکم به مستعمل بودن و عدم آن در عادات و عبادات صورت میگیرد. برخی به انواع آب اشاره کرده‌اند، آبیکه شرب آن جواز دارد و آنکه شربش جواز ندارد؛ یعنی آبیکه استعمال آن در طهارت مجاز است و آنکه استعمالش در طهارت ممنوع است.^۵

برخی از فقهاء آب را چنان معرفی کرده‌اند «هُوَ جَسْمٌ رَقِيقٌ مَائِعٌ بِهٖ حَيَاةٌ كُلُّ نَامٍ» یعنی آب ماده مایع و رقیقی است که حیات همه زنده‌جان‌ها به آن بستگی دارد؛ به تعبیر دیگر ماده سیالی است که همه کائنات برای زنده ماندن از او استمداد می‌گیرند.^۶

^۲ الخضر، شرح بلوغ المرام بترقیم الشاملة ألیاج، ج ۱ ص ۲۱.

^۳ جمعی از نویسندگان، الموسوعة الفقهية الكويتية، ج ۳۹ ص ۳۵۳.

^۴ عویضة، الجامع لأحكام الصلاة، ص ۸، ۵۳.

حوی، الأساس فی السنة وفقهها - العبادات فی الإسلام، ج ۱ ص ۲۸۰.

^۵ رسالة فی الفقه المیسر (ص: ۱۳)؛ الدین الخالص أو إرشاد الخلق إلى دین الحق (۱/ ۱۵۷).

^۶ أبو البقاء الحنفی، الکلیات معجم فی المصطلحات والفروق اللغویة، ص ۸۷۳؛ ابن عابدین، رد المحتار علی الدر المختار، ج ۱ ص ۱۷۹.

مفهوم مدیریت آب

مقصد از مدیریت آب تأمین و حفاظت آب پاک و فراوان است که در دسترس همه انسان‌ها و نسل‌های بشری آینده قرار داشته باشد، بدون تمیز جنس و تفاوت طایفه، قرار داشته و هم‌هنگی به‌سادگی به آن دسترسی داشته و قادر به استعمال آن در همه امور زندگی‌شان باشند.^۸ مدیریت آب به مقصد تأمین آب سالم و تسهیل دسترسی و حمایت و تحقق عدالت در توزیع آن برای همه انسان‌ها است. فلسفه مدیریت مداوم آب از نظر ملل متحد تأمین زندگی اجتماعی مناسب، جلوگیری از فقر و گرسنگی تحقق امنیت غذایی بهبود وضعیت صحت و امکانات تعلیم و تربیت و تدارک آب آشامیدنی پاک برای همه بشریت است.^۹ هدف از مدیریت آب پوره کردن نیازمندی‌های فعلی انسانها بدون اینکه به سهم و اندازه نیاز آبی نسلهای آینده صدمه وارد گردد.^{۱۰}

این‌همه مسایل متجلی این دستور الله متعال در قرآن کریم است که فرموده است: «وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيًّا»^{۱۱}. یعنی: از آب همه‌چیز را زندگی دادیم. زندگی شرافتمند و باوقار، درگرو مسیر بودن آب کافی در زندگی انسانی است.^{۱۲}

مبحث دوم: منهج نظری سنت نبوی پیرامون مدیریت موارد آبی

از مطالعه سنت نبوی شریف برمیآید که پیامبر صلی‌الله‌علیه‌و سلم، ابزار و وسایل مختلف را که بیشترین آن‌ها از مقتضیات ایمان به الله متعال و خواسته‌های تشریح اسلامی و بیرون‌داد اخلاق اسلامی‌اند، برای مدیریت منابع آبی به کار بسته است که در ذیل به برخی از آن‌ها اشاره میشود:

ایجاد انگیزه دینی و ایمانی برای مدیریت آب.

آب نشانه و برهانی بر وجود و وحدانیت الله متعال و دلیل توانایی و قدرت و علامه حسن صنعت و از آثار رحمت او تعالی بر مخلوقاتش است. چنانچه فرموده است: «الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْ نَبَاتٍ شَتَّى كُلُّوا وَأَرْعَوْا أَنْعَامَكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِلَّذِينَ يُولُوا النَّهْيِ»^{۱۳}. یعنی: پروردگاری که زمین را برای شما (مانند گهواره) فرش ساخت و در آن برای شما راه‌ها مهیا کرد و از آسمان آبی فرود آورد، پس به‌وسیله آن، انواع

^۷ قلعبی و قنیبی، معجم لغة الفقهاء، ص ۳۹۵.

^۸ Sustainable Development Goal 6: آب سالم و تأسیسات بهداشتی | سازمان ملل متحد در جمهوری اسلامی ایران (un.org) تاریخ استفاده ۱۷ عقرب ۱۴۰۲.

^۹ Abel Mejia and other, Water and Sustainability, (2012) USESCO: p4-5.

^{۱۰} اهداف انکشاف پایدار ملل متحد، <https://www.un.org> تاریخ مراجعه به سایت ۲۰/۲۶/۲۰۲۰ ساعت ۱۵ و ۳۳ دقیقه.

^{۱۱} سوره انبیاء، ۳۰.

^{۱۲} القرطبی، الجامع لأحكام القرآن = تفسیر القرطبی، ج ۱۱ ص ۲۸۴.

^{۱۳} سوره طه، آیه: ۵۳-۵۴.

مختلف از نباتات را جفت‌جفت بیرون آوردیم. بخورید و چهارپایانتان را بچرانید، یقیناً در این امر برای صاحبان خرد نشانه‌هایی است.

این آیات، محرک عقل سالم بشری به تفکر و تعقل، پیرامون آب و اعجاز موجود در آن و منافی که انسانها و حیوانات در محیط زندگی از آن مستفید میشوند، میباشد؛ همان‌گونه که مایهٔ حیات و زندگی، وسیله و سبب برای غذا، دوا و لباس و دیگر نعمت‌های خوراکی و پوشاکی ساکنان زنده در زمین هست^{۱۴}. مدیریت مؤثر و سالم آب به معنی فراهم بودن شرایط عبادتی است که انسان به خاطر آن خلق شده است و زندگی عادی بشری بدون موجودیت و میسر بودن آب غیرممکن است. طبق عقیدهٔ اسلامی؛ آب رزق و نعمت‌الله متعال برای بندگانش است، انسانها توانایی فرود آوردن آن را از آسمان و حفظ آن را در زمین ندارند؛ مگر اینکه الله متعال اسباب آن را فراهم آورد. الله متعال فرموده است: «قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ^{۱۵}». یعنی: بگو: به من خبر دهید اگر آب شما در زمین فرورود، چه کسی برایتان آبی روان (و شیرین) می‌آورد؟ این‌همه نعمتها، میطلبند که شکر منعم بهجا شود، پاس نعمت باعث افزایش آن است. شکر نعمت، نعمت افزون کند، کفر نعمت از کف بیرون کند^{۱۶}.

در سنت نبوی و احادیث وارده در آن، دعا‌های از پیامبر صلی‌الله علیه و سلم وارد شده است که امت اسلامی را بر امتثال شکر نعمت و به جا آوردن شکر منعم تربیت میدهد، بهجا کردن شکر سایر نعمات الله متعال به‌طور عموم و شکر نعمت آب به خصوص توصیه شده است^{۱۷}.

پیامبر صلی‌الله علیه و سلم خودش به امتثال شکر نعمت میپرداخت تا سرمشق عملی برای امت باشد، انس بن مالک روایت کرده است: هنگامیکه پیامبر صلی‌الله علیه و سلم به رخت خوابشان جا میگرفتند این دعا را میخواندند: «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَطْعَمَنَا وَسَقَانَا، وَكَفَانَا وَأَوَّأَنَا، فَكَمْ مِمَّنْ لَا كَافِيَ لَهُ وَلَا مُؤْوِيَّ^{۱۸}». سپاس خدایی را که طعام داد و آب نوشاند ما را، کفایت کرد و جا داد ما را، بسا افرادی هستند که رحم کننده و عطوفت کننده‌ی ندارند.

امثال شکر نعمت از مقتضیات ایمان و عقیدهٔ اسلامی و موجب استمرار نعمت است و انقطاع آن باعث هلاکت انسانها و زنده جان‌ها میشود. آب یگانه پدیده‌ی است که برای درخواست آن در شریعت اسلامی عبادت «نماز استسقا» مشروع شده است^{۱۹}.

^{۱۴} القرطبی، الجامع لأحكام القرآن = تفسیر القرطبی، ج ۱ ص ۲۰۹؛ الرازی، مفاتیح الغیب = التفسیر الکبیر، ج ۲ ص ۳۳۰.

^{۱۵} سوره الملک، آیه: ۳۰.

^{۱۶} الرازی، مفاتیح الغیب = التفسیر الکبیر، ج ۱۹ ص ۶۶؛ القرطبی، الجامع لأحكام القرآن = تفسیر القرطبی، ج ۹ ص ۳۴۳.

^{۱۷} القرطبی، الجامع لأحكام القرآن = تفسیر القرطبی، ج ۱۸ ص ۲۲۲؛ الرازی، مفاتیح الغیب = التفسیر الکبیر، ج ۳ ص ۵۹۷.

^{۱۸} النیسابوری، المسند الصحیح المختصر بنقل العدل عن العدل إلى رسول الله صلی الله علیه وسلم، ج ۴ ص ۲۰۸۵.

^{۱۹} العینی، البنایه شرح الهدایة، ج ۳ ص ۱۵۱؛ البخاری، صحیح البخاری، ج ۲ ص ۲۷.

ایجاد انگیزه‌های اخلاقی برای مدیریت آب

عبادت‌های اسلامی در کنار تعبدی بودن آن، ناظر بر تحقق برخی از مقاصد اخلاقی‌اند که در زندگی فردی و اجتماعی باید به مشاهده برسند؛ مثلاً: الله متعال پیرامون نماز فرموده است: «أَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ»^{۲۰}. یعنی نماز را برپا دار، بی‌شک نماز از فحشا و منکرات منع بازمی‌دارد. در رابطه به روزه پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرموده است: «مَنْ لَمْ يَدَعْ قَوْلَ الزُّورِ وَالْعَمَلَ بِهِ، فَلَيْسَ لِلَّهِ حَاجَةٌ فِي أَنْ يَدَعَ طَعَامَهُ وَشَرَابَهُ»^{۲۱}. آنکه سخن دروغ و عمل به آن را نگذارد، خدا را در اینکه خورد و نوشش را ترک کند حاجتی نیست. همچنانست بقیه عبادت‌های اسلامی. اگرچه تعلق این مقاصد در ظاهر و بدهاتالامر به زندگی فردی است؛ اما نقش آن در بهبود روابط اجتماعی و اصلاح افراد جامعه؛ بدون شک ملموس است. چون هرگاه تمام افراد جامعه با انجام عبادات زندگی فردی‌شان بهبود یابد، به دلیل اینکه جامعه از همین‌دست افراد متشکل می‌باشد، بهبود روابط اجتماعی نیز بالطبع فراهم می‌گردد. تحقق محاسن اخلاقی موجب قرب منزلت فرد در روز قیامت با رسول‌الله صلی‌الله‌علیه‌وسلم می‌شود، چنانچه فرموده است: «وَأَنَّ مِنْ أَقْرَبِكُمْ إِلَيَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَحْسَنُكُمْ أَخْلَاقًا»^{۲۲} نزدیک‌ترین شما از نظر منزلت نزد من در روز قیامت با اخلاق‌ترینتان است.

حسن مدیریت بهینه آب و استفاده درست آن در محدوده ضروریات فردی و اجتماعی، از قیم و ارزش‌های اخلاقی است، به ویژه ارزشی که پیامد و مقصد عبادات فرضی است، رعایت آن امتثال شکر نعمت و عدم توجه به آن موجب ذم و معاقبه به حساب می‌آید. از این اصل به نتیجه می‌رسیم که مدیریت درست و مناسب آب منتج به مقصدی می‌شود که عبادات فرضی آن را در قبال دارد^{۲۳}. در حدیث عبدالله بن عمر آمده است: پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وسلم، بر سعد رضی‌الله‌عنه گذشت، درحالیکه او مصروف و ضوع گرفتن بود، برایش گفت: «ما هذا الاسراف؟» این اسراف در مصرف آب برای چیست؟ وی گفت: آیا در و ضوع گرفتن هم اسراف وجود دارد؟ پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرمود: آری! اگرچه در کنار نهر روان هم قرار داشته باشی^{۲۴}. پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم سعد رضی‌الله‌عنه را از اسراف آب برای گرفتن وضوء منع فرمود: این امر از یک‌طرف اثر تربیتی دارد و از طرف دیگر پیامد آن جلوگیری از اسراف است که رعایت آن ارزش اخلاقی است؛ اگرچه انسان حین گرفتن وضوء بر نهر روان قرار داشته باشد. پس مواقعی که انسان مواجه به کمبود آب باشد، اسراف در مصرف آب به طریق اولی خلاف ارزشهای اخلاق اسلامی است. پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وسلم اسراف و تبذیر آب در وضوء را که خلاف ارزشهای اخلاقی است، ممنوع قرار داده است^{۲۵}. همچنان

^{۲۰} سوره العنکبوت، آیه: ۴۵.

^{۲۱} البخاری، صحیح البخاری، ج ۳ ص ۲۶.

^{۲۲} الطبرانی، المعجم الکبیر، ج ۸ ص ۱۷۷.

^{۲۳} المناوی، فیض القدر شرح الجامع الصغیر، ج ۲ ص ۵۲۹.

^{۲۴} الشیبانی، مسند أحمد بن حنبل، ج ۱ ص ۶۳۷.

^{۲۵} الطیبی، شرح الطیبی علی مشکاة المصابیح المسمی بـ (الکاشف عن حقائق السنن)، ج ۳ ص ۸۰۶.

از نمونه‌های مدیریت درست آب و مصرف آن به‌قدر ضرورت در عبادات وضوء گرفتن پیامبر صلی‌الله‌علیه‌و سلم، به یک مد و غسل کردن ایشان به یک صناع است.^{۲۶} سفینه از ابی بکر صدیق رضی‌الله‌عنه روایت کرده است: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَتَوَضَّأُ بِالْمُدِّ، وَيَغْتَسِلُ بِالصَّاعِ^{۲۷}» پیامبر صلی‌الله‌علیه‌و سلم به یک مد آب وضوء و به یک صاع آب غسل میکرد. از آنچه گذشت واضح میگردد که اخلاق برتر فردی و اجتماعی به‌طور کامل دلالت به مدیریت و حفاظت از آب، به‌عنوان مایه حیات و یکی از وسایل زندگی مرفه میکند، برای رعایت عدالت و کرامت انسانی و امنیت غذایی، نباید در مصرف آن از قدر ضرورت اسراف صورت گیرد.

مسئولیت‌های فردی و اجتماعی در مدیریت آب

شریعت اسلامی؛ افراد جامعه و اجتماع انسانی را مکلف و مسؤل در حفاظت و مدیریت آب می‌داند، هر یکی از این‌جهت‌ها حسب استطاعتشان تکلیفشان مقدر شده است. پیامبر صلی‌الله‌علیه‌و سلم فرموده است: «كُلُّكُمْ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، الْإِمَامُ رَاعٍ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، وَالرَّجُلُ فِي أَهْلِهِ رَاعٍ، وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، وَالْمَرْأَةُ فِي بَيْتِ زَوْجِهَا رَاعِيَةٌ، وَهِيَ مَسْئُولَةٌ عَنْ رَعِيَّتِهَا، وَالْخَادِمُ فِي مَالِ سَيِّدِهِ رَاعٍ، وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ^{۲۸}». همه شما مسؤل هستید و نسبت به زیردستان و چیزی که بر آن تسلط دارید مسؤل هستید، حاکمی که بر مردم حکومت می‌کند، حافظ و نگهبان آنان است و مسؤلیت مردمانی را که تحت فرمان و اداره حکومت او هستند به عهده دارد و هر انسانی بر خانواده خود نگهبان است و مسؤلیت آنان را به عهده دارد، هر زنی بر مال شوهرش و اولاد او حافظ و نگهبان است و مسؤلیت آن‌ها را به عهده دارد، هر خدمتگزاری، نگهبان مال اربابش هست و در مقابل آن مسؤل است؛ بنابراین همه شما نگهبان یکدیگر و در مقابل همدیگر مسؤل هستید. عمومیت رعایت مسؤلیت در این حدیث شامل مقررات دینی و دنیوی بخصوص رعایت حفاظت آب و مدیریت سالم آن نیز میگردد. مقتضی رعایت مسؤلیت دربرگیرنده حفظ آب، عدالت در استعمال و استفاده آن و نصیحت دیگران برای رعایت عدالت در استعمال آن میگردد.^{۲۹} از مقتضیات اخوت ایمانی پسندیدن نعمت‌های خداداد، برای دیگرانست، همان‌گونه که برای خود آن را می‌پسندند. پیامبر صلی‌الله‌علیه‌و سلم فرموده است: «لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ، حَتَّىٰ يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ^{۳۰}». مؤمن کامل نمیشود یکی از شما تا دوست بدارد برای برادرش آنچه برای خود دوست میدارد. همچنان از خواسته‌های اخوت انسانی رسانیدن خیر و منفعت برای بندگان الله متعال، بدون در نظر داشت مشترکات ایمان با ایشان است، پیامبر صلی‌الله‌علیه‌و سلم فرموده

^{۲۶} الغفیلی، عبد الله بن منصور. نوازل الزکاة «دراسة فقهية تأصيلية لمستجدات الزکاة»، ص ۱۰۲.

^{۲۷} الشیبانی، مسند أحمد بن حنبل، ج ۴۱ ص ۴۷۲.

^{۲۸} الشیبانی، مسند أحمد بن حنبل، ج ۱۰ ص ۲۰.

^{۲۹} العینی، عمدة القاری شرح صحیح البخاری، ج ۲۰ ص ۱۶۴.

^{۳۰} البخاری، صحیح البخاری، ج ۱ ص ۱۲.

است: «الْخَلْقُ عِيَالُ اللَّهِ، فَأَحَبُّهُمْ إِلَيَّ اللَّهُ أَنْفَعُهُمْ لِعِيَالِهِ»^{۳۱}. مردم همه عیال (روزی‌خواران) الله‌اند دوست‌داشتنی‌تر آنان نزد الله متعال نافع‌ترین آنان به عیال او اند. وجود شعور اجتماعی در انسان فرد را به درک و فهم احتیاجات دیگران وامیدارد تا نیازمندی‌های آنان را احساس کند، در تحقق آرزوهایشان کمک و از آلام و مصیبت‌هایشان بکاهد.

از نمونه‌های احساس مسؤولیت در قابل دیگران، استفسار فردی از رسول‌الله صلی‌الله‌علیه‌و سلم پیرامون مادرش که لال شده بود، است آن فرد گفت: من گمان میکنم اگر او توان حرف زدن را میداشت حتماً صدقه می‌داد، آیا از طرف او صدقه بدهم؟ فرمود: «نعم تصدق عنها»^{۳۲}. بلی از طرف او صدقه بده.

از نمونه‌های مبادرت فردی برای حل مشکلات آب در جامعه و مدیریت سالم آب، تلاش و اقدام حضرت عثمان بن عفان رضی‌الله‌عنه برای خریدار چاه «رومه» از نزد فرد یهودی و وقف آن برای عامه مسلمانان است، آن‌هم هنگامیکه اهمیت استراتژیک این چاه و سودمندی آن را برای افراد جامعه و این‌که در اختیار عامه قرار گیرد و ملکیت مخصوص فردی نباشد. حضرت عثمان گفته است: پیامبر صلی‌الله‌علیه‌و سلم فرمود: چه کسی چاه رومه را خریداری میکند که آب آن برای مسلمانان باشد؟ حضرت عثمان بن عفان رضی‌الله‌عنه آن را خرید و وقف مسلمانان کرد^{۳۳}.

بحث سوم: روش عملی سنت نبوی برای مدیریت آب

سنت نبوی شریف تدابیر تشریحی عملی را اساس گذاشته است که بر مبنای آن حقوق، واجبات و نیازمندی‌های هر یکی از افراد جامعه را برای مدیریت آب تنظیم میکند؛ چون در فقدان اصول و معایر قانونی هنگام بروز منازعه در مورد آب، افراد جامعه را اضطراب و عدم استقرار فراگرفته مشکلات عدیده دامن‌گیر جامعه می‌گردد؛ لذا سنت نبوی شریف اجراءات عملی ذیل را برای مدیریت آب مرعی داشته است.

تنظیم اداره منابع آبی

در سنت نبوی شریف، موارد منابع آبی بر حسب زمان و مکان تنظیم شده است؛ زیرا عنصر زمان و مکان در همه حالات رابطه مستقیم به مدیریت آب دارد. برای تحقق تأمین نیازهای فردی و اجتماعی به آب، تفاوتی میان ملکیت عمومی، اختصاصی و وقفی در اداره آب قایل شده اند و به اساس آن روش تنظیم آب و استفاده از آب رودخانه‌ها، چشمه‌ها و چاه‌ها را برنامه‌ریزی کرده اند. توجیحات نبوی صلی‌الله‌علیه‌و سلم در این موضوع از نوع تصرف وی به‌عنوان امام و حاکم جامعه مدنی در خرید و فروش آب چاه رومه و وقف آب آن برای مصالح عمومی جامعه نو تأسیس مدینه

^{۳۱} البیهقی، شعب الإیمان. ج ۹ ص ۵۲۱.

^{۳۲} البخاری، صحیح البخاری. ج ۴ ص ۸.

^{۳۳} البخاری، صحیح البخاری. ج ۳ ص ۱۰۹.

منوره، مدیریت سالم آب، وضع قوانین و مقرره‌های تشریحی در این زمینه به حساب می‌آید. این موضوع از خلال بحث‌های فقهاء در موضوعات متعلق به تملیک و تملک و مرافقات آب هویدا است که نشان دهنده اصل بنیادی برای تنظیم اداره افراد اجتماع و دولت است.^{۳۴}

همچنان تنظیم استفاده آب سیل برای آبیاری باغها نمونه دیگری از روش‌های سنت نبوی برای مدیریت آب است. سنت نبوی صلی الله علیه وآله وسلم، نظام آبیاری را برای باغهایی که در مسیر سیلاب، و یا موقعیت‌های بالا، متوسط و پایین از آب قرار گرفته‌اند، وضع نموده و در آن مقدار حجم استفاده از آب را معین کرده است؛ چنانچه امام مالک رحمه الله از عبدالله بن ابی بکر بن محمد بن عمرو بن حزم رضی الله عنه روایت کرده است: «فِي سَيْلٍ مَهْزُورٍ وَمَدْيَنٍ، يُمَسَّكُ حَتَّى الْكُعْبَيْنِ، ثُمَّ يُرْسَلُ الْأَعْلَى عَلَى الْأَسْفَلِ»^{۳۵}. پیامبر صلی الله علیه و سلم در رابطه به رودخانه‌های سیل خیز مدینه (مهدوب و مدینب) فرمود: صاحبان باغ‌های بالا آب سیل را در باغ‌هایشان به اندازه رسیدن آب تا کعبین نگه‌ میدارد بعد به باغ پایین رها می‌سازند؛ یعنی حجم استفاده از آب سیل برای باغهایی که در قسمت بالا و اولین مجرای سیل‌اند؛ به اندازه رسیدن آب تا پاشنه پا است؛ یعنی مالکهای این باغ‌ها حق محبوس کردن حجم بیشتر آب را ندارند و باید بقیه آب را برای دیگران رها سازند تا سایرین نیز از این نعمت مستفید شوند و از طرفی هم نزاع بر سر آب صورت نگیرد.^{۳۶}

اما سنت نبوی صلی الله علیه وآله وسلم، در رابطه به چاههایی که در ملکیت‌های عامه توسط افراد حفر می‌گردند، با دادن حق اولویت به حفر کننده آن برای نوشاندن حیواناتش تنظیم کرده است، آب اضافه آن چاه به منظور منفعت بقیه افراد جامعه است، کسی حق ممانعت استفاده از آن را ندارد، تا جلو زیان مردم و حیوانات شان گرفته شود.^{۳۷} چنانچه در روایت ابی هریره از پیامبر صلی الله علیه و سلم وارد شده است: «لَا يُمْنَعُ فَضْلُ الْمَاءِ، لِيُمْنَعَ بِهِ الْكَلْبُ»^{۳۸}. از آب اضافی چاه منع کرده نمیشود تا اینکه باعث منع استفاده از چراگاه شود. در روایت دیگر آمده است: «لَا يَمْنَعُ فَضْلُ بئرٍ» از آب اضافی چاه منع کرده نمیشود. ابن بطال (شارح بخاری) در شرح این حدیث گفته است: هرگاه فردی چاهی داشت که با آن باغ و زراعتش را آبیاری میکرد زمانیکه آبش خشک شد، در صورتیکه همسایه‌اش چاه دارد بر اوست که به منظور آبیاری باغ و زراعتش وی را آب دهد؛ اگر او درخواست آب کرد، حق ممانعت از آب را ندارد.^{۳۹}

^{۳۴} ابراهیم، تجدید الوعی بنظام الوقف الاسلامی، ص ۲۲۹-۲۳۰.

^{۳۵} مالک بن انس. موطأ الإمام مالک، ج ۲ ص ۷۴۴.

^{۳۶} ابن بطال، شرح صحیح البخاری لابن بطال، ج ۴ ص ۵۰۰-۵۰۱.

^{۳۷} ابن بطال، شرح صحیح البخاری لابن بطال، ج ۶ ص ۴۹۵؛ ابن حجر، فتح الباری شرح صحیح البخاری، ج ۵ ص ۳۲.

^{۳۸} البخاری، صحیح البخاری، ج ۳ ص ۱۱۰؛ الخطابی، معالم السنن، وهو شرح سنن أبی داود، ج ۳ ص ۱۲۷.

^{۳۹} ابن بطال، شرح صحیح البخاری لابن بطال، ج ۶ ص ۴۹۶.

اما در چاههایی که در ملکیت خاص افراد حفر گردیده است، صاحبان آن از همه مستحق تر به آب آن هستند^{۴۰}. آب و ملکیت این چاهها برای دیگران جز به رضایت، فروش، هبه، وقف و یا صدقه، طبق سیستم مروج حکومتی منتقل نمیشود. این در دایره احترام به ملکیت فردی در چوکات تنظیم مدیریت آب است^{۴۱}.

منع از آلودهسازی منابع آب و مجازات مسبب آن

حفظ نفس انسانی به تمام معنا از مقاصد شریعت اسلامی است، محافظت و مدیریت سالم آب از وسایل عمده و مهم حفظ نفس و محیط زندگی بشری است که انسان در آن زندگانیخویش را سپری میکند، همچنان از وسایل حفظ نفس به صورت کلی؛ حفظ و نظافت منابع آبی، استعمال درست آن در عبادات، وضو، غسل، شستن بدن، لباسها طبق عادات پسندیده و نوشیدن و نوشاندن انسانها، حیوانات و سایر زندهجانها و استفاده معقول آن، در عرصه‌های صنعت و زراعت است. در هدایات نبوی صلی الله علیه و آله وسلم، از آلودهسازی منابع آبی به خصوص آب ایستاده، منع شده است، آن هم به منظور رعایت تأمین حفظ الصحة عمومی و خصوصی؛ چنانچه در روایت ابی هریره آمده است: پیامبر صلی الله علیه و سلم فرموده است: «اتَّقُوا الْمَلَاعِينَ الثَّلَاثَةَ: الْبِرَّازَ فِي الْمَوَارِدِ، وَقَارِعَةَ الطَّرِيقِ، وَالظَّلَّ^{۴۲}» از سه کرداری که موجب لعنت و دشنام میشوند بپرهیزید: رفع حاجت کردن در جاهایی که مردم از آن آب میگیرند، محل عبور و مرور مردم و محل سایه بان مردم. آلوده سازی منابع آب موجب افساد منافع عامه میگردد که افساد منافع عامه، ظلم است و هر ظالم ملعون قرار میگیرد^{۴۳}. همچنان ابن عباس رضی الله عنه، روایت کرده است از رسول الله صلی شنیدم که میفرمود: «اتَّقُوا الْمَلَاعِينَ الثَّلَاثَ» قیل: مَا الْمَلَاعِينُ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «أَنْ يَقْعُدَ أَحَدُكُمْ فِي ظِلِّ يَسْتَنْظِلُ فِيهِ، أَوْ فِي طَرِيقٍ، أَوْ فِي نَفْعِ مَاءٍ^{۴۴}». از سه کرداری که موجب لعن میشود بپرهیزید! گفته شد: ملاعن چیست ای رسول خدا؟ فرمود: اینکه یکی از شما در محل سایه بان مردم و یا در مسیر راه و یا در مجمع آبی (محلی که آب در آن استقرار میگیرد)^{۴۵}. روایت وارده مبین ارشاد به مکارمالاخلاق و تربیت بهداشتی برای حفظ نفس و رفع ضرر و اذیت مردم است رفع حاجت کند^{۴۶}. این روایات با عمومیتشان تمامی منابع آبی، رودخانهها، نهرها و چشمهها و چاهها را در برمی گیرد. آلوده کنندگان بدون ضرورت (استعمال برای طهارت و نظافت) منجر به

^{۴۰} ابن بطلال، شرح صحیح البخاری لابن بطلال، ج ۶ ص ۴۹۵؛ ابن حجر، فتح الباری شرح صحیح البخاری، ج ۵ ص ۳۳-۳۲.

^{۴۱} حمزه، منار القاری شرح مختصر صحیح البخاری، ج ۳ ص ۳۳۸.

^{۴۲} السَّجِسْتَانِي، سنن أبي داود، ج ۱ ص ۷.

^{۴۳} الملا الهروی القاری، مرقاة المفاتیح شرح مشکاة المصابیح، ج ۱ ص ۳۸۵.

^{۴۴} الشیبانی، مسند الإمام أحمد بن حنبل، ج ۴ ص ۴۴۸.

^{۴۵} المناوی، فیض القدر شرح الجامع الصغیر، ج ۱ ص ۱۳۷.

^{۴۶} الخطابی، معالم السنن، وهو شرح سنن أبي داود، ج ۱ ص ۲۲.

آسیب رسانی انسان و محیط‌زیست و مسبب انتقال امراض می‌گردد همان‌گونه که در گزارش‌های کمیته صحتی جهان پیرامون ملاریا، کولرا و اسهالات آمده است. مجازات مسبب آلودگی آبها اگرچه به‌صراحت در ارشادات سنت نبوی صلی الله علیه و آله وسلم ذکر نگردیده است؛ مگر از منطق عمومی نصوص و مقاصد شریعت فهمیده میشود که زیان رساندن به دیگران ممنوع است؛ چنانچه پیامبر صلی الله علیه و سلم فرموده است: «لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ»^{۴۷}. ضرر رسانیدن و تحمل ضرر در اسلام وجود ندارد. تشخیص مقدار و معیار ضرر وارده از آلودگی آب و رفع آن از افراد و جامعه از وظایف سلطه حاکم با در نظر داشت مقاصد سیاست شرعی است. چنانچه در فتاوی فقها آمده است که بر محتسب لازم است تا موضوع آلوده‌سازی آب توسط افراد را به قاضی و حاکم شهر به‌منظور جلوگیری از رسیدن ضرر به مردم، پیشکش بدارد و حکم شرعی و اقدام عملی آنها را بطلبد^{۴۸}.

تعیین معیار و تشخیص نجاست‌های آلوده‌کننده آب

سنت نبوی شریف، برخی از مواصفات و معیارهای آلاینده آبها را تشخیص داده است که با پیروی درست از آن آب آلوده از آب پاک شناخته‌شده و از هدر دادن آب به بهانه آلوده و نجس بودن آن جلوگیری شده به علاوه از منابع آبی و حمایت صورت می‌گیرد معیارهایی چون: آب صالح برای طهارت، حد میان آب طاهر و نجس، جم آبی که نجاست را متحمل میشود را فقهاء در کتابهای فقه، احادیث احکام و فروع فقهی به تفصیل بیان داشته‌اند. ابی امامه باهلی روایت کرده است: پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم فرمود: «إِنَّ الْمَاءَ لَا يَنْجَسُهُ شَيْءٌ إِلَّا مَا غَلَبَ عَلَى رِيحِهِ وَطَعْمِهِ وَلَوْنِهِ»^{۴۹}. آب را چیزی نجس ساخته نمیتواند مگر اینکه بر بو، طعم و رنگش غلبه حاصل کند. در روایت دیگر آمده است: حضرت پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم، در باره آب صحرا که مواشی و حیوانات درنده از آن مینوشند پرسیده شد، در جواب فرمود: «إِذَا كَانَ الْمَاءُ قَلَّتَيْنِ لَمْ يَنْجَسْهُ شَيْءٌ»^{۵۰}. هنگامیکه آب به «قلتین» برسد هیچ چیزی او را نجس نمیسازد؛ یعنی نجس نمیشود و یا نجاست بر او اثر نمیکند. این روایات معیاری را برای پاکی و نجاست آب بیان داشته‌اند؛ اما فقها با در نظر داشت اصول فقهی‌شان از این احادیث اصولی برای طهارت و نجاست برگزیده‌اند که عبارتند از: معیار قلت و کثرت آب، معیار وقوع نجاست به آب، معیار وقوع آب بر نجاست^{۵۱}.

^{۴۷} مالک بن انس، الموطأ، ج ۴ ص ۱۰۷۸.

^{۴۸} محمد حجی و دیگران، المعیار، ص ۲۷-۲۸.

^{۴۹} ابن ماجه، سنن ابن ماجه، ج ۱ ص ۱۷۴.

^{۵۰} الشیبانی، مسند الإمام أحمد بن حنبل، ج ۸ ص ۴۲۲.

^{۵۱} الصنعانی، سبل السلام، ج ۱ ص ۲۲.

تشریح قوانین رفع منازعات آبی

سنت نبوی شریف اهتمام خاص به وضع احکام و مقررات جهت تنظیم روابط فردی و اجتماعی نموده است که در آن حدود و ثغور حقوق افراد و اجتماع به صورت کل و حقوق مشترک میان افراد و جامعه را معین کرده و به ملکیت‌های خصوصی و عمومی احترام گذاشته است، همچنان راههای انتقال ملکیت را میان افراد و اجتماع توضیح داده و رضایت در معاملات و قراردادهای را اصل اساسی برای انتقال ملکیت دانسته است. ضمناً تعدی و تجاوز بر مملکت را منع نموده و آن را جرم شمرده است. الله متعال فرموده است: «وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ»^{۵۲}. یعنی: مالیهاتان را میان خودتان به باطل نخورید. ابن عباس در تفسیر این آیه فرموده است: مراد از اکل به باطل، تصرف در مال دیگران به ظلم، سرقت، غصب و قسم دروغ است^{۵۳}. آب هم از جمله مال متقوم (گرانبها) به حساب می‌آید خرید و فروش آن جواز دارد^{۵۴}. با در نظر داشت این نصوص غصب، سرقت و احتکار آب و عدم احترام به حقوق دیگران پیرامون آن؛ احجاف و تجاوز بر ملکیت‌های خصوصی و عمومی اگرچه به منظور اقامه عبادات، مانند نماز و غیره باشد، موجب ایجاد منازعه میان افراد میگردد که نصوص سنت نبوی برای رفع منازعات آن، قوانین و مقرراتی وضع کرده است. چنانچه انتقال ملکیتها و منافع از یک فرد به فرد دیگر مبتنی بر رضایت دو طرف است، در غیر این صورت حرام و تحت حکم اکل مال و باطل شامل میشود. چنانچه پیامبر صلی الله علیه و سلم فرموده است: «وَلَا يَجِلُّ لِأَمْرِي مِنْ مَالِ أَخِيهِ شَيْءٌ، إِلَّا بِطَيْبِ نَفْسٍ مِنْهُ»^{۵۵}. حلال نیست تصرف در مال و مملکت فرد مسلمان؛ مگر به طیب خاطر و رضایت او. منع آب و احتکار آن موجب زیان برای افراد جامعه و برهم زنده امنیت و استقرار میشود که همه به آن نیازمند اند و این حکم مستفاد از عموم حدیث منع احتکار دانسته میشود که پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم فرموده است: «مَنْ احْتَكَرَ فَهُوَ خَاطِئٌ»^{۵۶}. کسی که احتکار کند او خطاکار است. استفاده از آب حق مسلم و بلا منازع هر انسان است، به اندازهایی که بسنده نیازهای زندگی‌اش باشد و برای همیشه و به مصون و امن به آن دسترسی داشته باشد. چنانچه پیامبر صلی الله علیه و سلم فرموده است: «الْمُسْلِمُونَ شُرَكَاءٌ فِي ثَلَاثٍ: الْكَلْبِ، وَالْمَاءِ، وَالنَّارِ»^{۵۷}. مسلمانان در سه چیز باهم شریک‌اند: آب، چراگاه و آتش. هدف از چراگاه آن سبزه‌زارهایی است که در صحرا میروید و ملکیت به خصوص برای کسی در آن ثابت نیست و هدف از آتش سنگهای آتش افزا است که مردم به واسطه آن آتش می‌افروختند^{۵۸}. همچنان در روایتی دیگر آمده است که از پیامبر صلی الله علیه و سلم، پرسیده شد:

^{۵۲} سوره بقره، آیه: ۱۸۸.

^{۵۳} الفیروزآبادی، تنویر المقیاس من تفسیر ابن عباس. ص ۲۶؛ العثیمین، الشرح الممتع علی زاد المستقنع. ج ۸ ص ۱۴۰.

^{۵۴} العثیمین، الشرح الممتع علی زاد المستقنع. ج ۸ ص ۱۴۰؛ حکم بیع الماء - الإسلام سؤال وجواب (islamqa.info) تاریخ استفاده ۱۱ عقرب ۱۴۰۲.

^{۵۵} البیهقی، السنن الکبری. ج ۶ ص ۱۶۶.

^{۵۶} النیسابوری، المسند الصحیح المختصر بنقل العدل عن العدل إلى رسول الله صلی الله علیه وسلم. ج ۳ ص ۱۲۲۷.

^{۵۷} السجستانی، سنن أبی داود. ج ۳ ص ۲۷۸.

^{۵۸} الخطابی، معالم السنن. ج ۱ ص ۱۲۹.

يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الشَّيْءُ الَّذِي لَا يَحِلُّ مَنَعُهُ؟ قَالَ: «الْمَاءُ»^{۵۹}. ای رسول خدا چیزی که ممانعت آن از مردم حرام است چیست؟ فرمود: آب. این روایت با اطلاق آن، در برگیرنده آب جاری و مطلق می‌شود.^{۶۰}

طرق استفاده از منابع آبی عام:

منابع آبی عامی که ملکیت اختصاصی افراد نباشد، حق اولویت استفاده از آن مربوط به نزدیک‌ترین افرادی می‌شود که ملکیت‌هایشان در آن موقعیت قرار دارد؛ درگام نخست آن‌ها به قدر ضرورت استفاده می‌کنند، بعد برای دیگران رها می‌کنند. این موضوع متعلق به استفاده از آب سیلاب است که ملکیت اختصاصی برای افراد خاص در آن وجود ندارد؛ یعنی همه در آن حقوق مساوی دارند؛ اما شیوه استفاده آن قسمی است که افرادی که در اول در مسیر سیلاب قرار دارند، اولویت استفاده از آن‌ها است.^{۶۱} چنانچه عروه بن زبیر رضی‌الله‌عنهما روایت کرده است: مردی از انصار با زبیر در رابطه به سیلاب شِراج الحرة (نام وادی در مدینه) که مردم درختان خرمايشان را آبیاری میکردند، منازعه کرد. انصاری از زبیر خواست که آب سیلاب را برای وی رها کند؛ اما زبیر نپذیرفت حل قضیه شان را به پیامبر صلی‌الله‌علیه و سلم بردند. پیامبر صلی‌الله‌علیه و سلم به زبیر گفت: درختان را آبیاری کن، بعد آب را به همسایهات رها کن. انصاری به غضب شده گفت: این فیصله برای این است که زبیر عمه زاده‌ات است! رنگ چهره پیامبر صلی‌الله‌علیه و سلم، تغییر کرد، به زبیر گفت: باغت را آبیاری کن بعد آب را حبس کن تا اینکه به دیوارها برسد.^{۶۲} نمونه دیگری از تنظیم بر مرافق آب در روایت ضحاک و محمد بن مسلمه رضی‌الله‌عنهما آمده است: ضحاک شاخجویی را از نهر عریض (نام وادی در مدینه) ایجاد کرد، خواست آن را از زمین محمد بن مسلمه بگذرانند، محمد بن مسلمه ممانعت کرد قضیه را به حضرت عمر رضی‌الله‌عنه بردند، حضرت عمر رضی‌الله‌عنه محمد بن مسلمه را خواست و برایش گفت: مرور شاخجوی را اجازه دهد؛ اما محمد بن مسلمه نپذیرفت؛ حضرت عمر به محمد بن مسلمه گفت: چرا از چیزی که به منفعت برادرت است و به تو نیز منفعت دارد، ممانعت میکنی؟ اول و آخر تو زمینت را آبیاری میکنی و ضرری هم متوجه تو نیست. محمد بن مسلمه بازهم نپذیرفت، حضرت عمر گفت: چرا ممانعت میکنی؟ قسم به خدا این شاخجوی حتماً از زمین تو میگذرد؛ اگرچه بر شکمت باشد.^{۶۳} این روایت مقرر حل منازعه بر اداره آب را که متعلق به منفعت و ملکیت خصوصی و عمومی است، بیان

^{۵۹} الشیبانی، مسند الإمام أحمد بن حنبل، ج ۲۵ ص ۲۹۳.

^{۶۰} ابن رجب، جامع العلوم والحکم، ج ۲ ص ۲۲۱.

^{۶۱} الخطابی، معالم السنن، ج ۳ ص ۱۸۱-۱۸۲.

^{۶۲} البخاری محمد بن إسماعیل الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله صلی‌الله‌علیه و سلمه و أسننه و آیامه = صحیح البخاری، دار طوق النجاة، الطبعة الأولى، ۱۴۲۲ هـ.

^{۶۳} مالک بن أنس بن مالک موطأ الإمام مالک، دار إحياء التراث العربی، بیروت - لبنان، عام النشر: ۱۴۰۶ هـ - ۱۹۸۵ م.

داشته و اشاره به قاعده کلی فقهی که ضرر خاص، بر رفع ضرر عام قابل تحمل است و همچنان قاعده منفعت خصوصی برای تأمین نفع عام نادیده گرفته میشود^{۶۴}.

نتیجه گیری

مطالب بالا را می توان چنان جمع بندی نموده و نتایج آتی را از آن برشمرد:

مدیریت آب، به معنی پوره کردن نیازمندی های فعلی انسانها، بدون اینکه به سهم و اندازه نیازهای آبی نسلهای آینده صدمه وارد گردد، میباشد. زندگی شرافتمندانه و با وقار درگرو فراهم بودن آب کافی در زندگی انسان است.

مدیریت مؤثر و سالم آب به معنی فراهم بودن شرایط عبادتی است که انسان به خاطر آن خلق شده است و زندگی عادی بشری بدون موجودیت و میسر بودن آب غیرممکن است.

حسن مدیریت آب و استفاده درست آن در محدوده ضروریات فردی و اجتماعی از ارزشهای اخلاقی مقصد عبادات فرضی است.

سنت نبوی شریف تدابیر تشریحی عملی را اساس گذاشته است که بر مبنای آن حقوق، واجبات و نیازمندی های هر یکی از افراد جامعه را برای مدیریت آب، تنظیم میکند؛ چون در فقدان معییر قانونی هنگام بروز منازعه در مورد آب، اضطراب و عدم استقرار جامعه را فراگرفته مشکلات عدیده ای دامن گیر افراد جامعه میگردد.

در سنت نبوی شریف، موارد منابع آبی بر حسب زمان و مکان تنظیم شده است؛ زیرا عنصر زمان و مکان در همه حالات رابطه مستقیم به مدیریت آب دارد. برای تحقق تأمین نیازهای فردی و اجتماعی به آب، تفاوت میان ملکیت عمومی، خصوص و وقفی در اداره آب قایل شده است و به اساس آن روش تنظیم آب و استفاده از آب رودخانهها، چشمهها و چاهها را برنامه ریزی کرده است. حفظ نظافت و منع از آلوده سازی منابع آبی، استعمال درست آن در عبادات، و عادات پسندیده و استفاده معقول آن، در عرصه های صنعت، زراعت و رعایت حفظ الصحة عمومی و خصوصی، است.

^{۶۴} جمعی از نویسندگان، الموسوعة الفقهية الكويتية، وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية - الكويت، الطبعة: (من ۱۴۰۴ - ۱۴۲۷ هـ) ج ۲۸ ص ۲۸۶.

منابع و مراجع

- (١) ابراهيم، البيومى غانم. تجديد الوعى بنظام الوقف الاسلامى. مصر دار البشير للثقافة والعلوم. ٢٠١٦م طبع اول .
- (٢) ابن بطلال، على بن خلف. شرح صحيح البخارى لابن بطلال. مكتبة الرشد - السعودية، الرياض. الطبعة: الثانية، ١٤٢٣هـ - ٢٠٠٣م.
- (٣) ابن حجر، أحمد بن على. فتح البارى شرح صحيح البخارى. دار المعرفة - بيروت، ١٣٧٩.
- (٤) ابن رجب، زين الدين عبد الرحمن. جامع العلوم والحكم فى شرح خمسين حديثاً من جوامع الكلم، مؤسسة الرسالة - بيروت. الطبعة: السابعة، ١٤٢٢هـ - ٢٠٠١م.
- (٥) ابن عابدين. رد المحتار على الدر المختار. دار الفكر-بيروت. الطبعة: الثانية، ١٤١٢هـ - ١٩٩٢م.
- (٦) ابن ماجه، محمد بن يزيد القزوينى. سنن ابن ماجه. دار إحياء الكتب العربية - فيصل عيسى البابى الحلبي.
- (٧) أبو البقاء الحنفى أيوب بن موسى الحسينى القريمى الكفوى، (المتوفى: ١٠٩٤هـ)،
- (٨) البخارى محمد بن إسماعيل الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله صلى الله عليه وسلم وسننه وأيامه = صحيح البخارى. دار طوق النجاة. الطبعة: الأولى، ١٤٢٢هـ
- (٩) البيهقى أحمد بن الحسين شعب الإيمان مكتبة الرشد للنشر والتوزيع بالرياض بالتعاون مع الدار السلفية بيومباى بالهند الطبعة: الأولى، ١٤٢٣هـ - ٢٠٠٣م
- (١٠) البيهقى، أحمد بن الحسين السنن الكبرى. دار الكتب العلمية، بيروت - لبنان. الطبعة: الثالثة، ١٤٢٤هـ - ٢٠٠٣م.
- (١١) جمعى از نويسندگان. الموسوعة الفقهية الكويتية. وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية، الكويت. الطبعة: (من ١٤٠٤ - ١٤٢٧هـ).
- (١٢) حكم بيع الماء - الإسلام سؤال و جواب (islamqa.info) تاريخ استفادته ١١عقرب ١٤٠٢.
- (١٣) حمزة محمد قاسم. منار القارى شرح مختصر صحيح البخارى. مكتبة دار البيان، دمشق - الجمهورية العربية السورية، مكتبة المؤيد، الطائف - المملكة العربية السعودية. عام النشر: ١٤١٠هـ - ١٩٩٠م.
- (١٤) الخضير، عبد الكريم بن عبد الله. شرح بلوغ المرام بترقيم الشاملة ألبا.
- (١٥) الخطابى، حمد بن محمد بن إبراهيم. معالم السنن، وهو شرح سنن أبى داود. المطبعة العلمية - حلب. الطبعة: الأولى ١٣٥١هـ - ١٩٣٢م.
- (١٦) الرازى، محمد بن عمر بن الحسن. مفاتيح الغيب = التفسير الكبير. دار إحياء التراث العربى - بيروت. الطبعة: الثالثة - ١٤٢٠هـ.
- (١٧) رسالة فى الفقه الميسر؛ الدين الخالص أو إرشاد الخلق إلى دين الحق.
- (١٨) السجستاني، أبو داود سليمان بن الأشعث. سنن أبى داود. المكتبة العصرية، صيدا - بيروت.
- (١٩) سعيد حوى. الأساس فى السنة وفقهها - العبادات فى الإسلام. دار السلام للطباعة والنشر والتوزيع والترجمة. الطبعة: الأولى، ١٤١٤هـ - ١٩٩٤م.
- (٢٠) الشيبانى. أحمد بن محمد بن حنبل. مسند أحمد بن حنبل. مؤسسة الرسالة. الطبعة: الأولى، ١٤٢١هـ - ٢٠٠١م.
- (٢١) الصنعانى، محمد بن إسماعيل. سبل السلام. الناشر: دار الحديث.
- (٢٢) الطبرانى. سليمان بن أحمد. المعجم الكبير. مكتبة ابن تيمية - القاهرة. الطبعة: الثانية.

- ٢٣) الطیبی، شرف الدین الحسین بن عبد الله. شرح الطیبی علی مشکاة المصابیح المسمی بـ (الكاشف عن حقائق السنن). مكتبة نزار مصطفى الباز (مكة المكرمة - الرياض). الطبعة: الأولى، ١٤١٧ هـ - ١٩٩٧ م.
- ٢٤) العثيمين، محمد بن صالح بن محمد. الشرح الممتع على زاد المستقنع. دار ابن الجوزي. الطبعة: الأولى، ١٤٢٢ - ١٤٢٨ هـ
- ٢٥) العيني. بدر الدين. البناء شرح الهداية. دار الكتب العلمية - بيروت، لبنان. الطبعة: الأولى، ١٤٢٠ هـ - ٢٠٠٠ م.
- ٢٦) العيني، بدر الدين. عمدة القاري شرح صحيح البخاري. دار إحياء التراث العربي - بيروت.
- ٢٧) الغفيلي، عبد الله بن منصور. نوازل الزكاة «دراسة فقهية تأصيلية لمستجدات الزكاة»، دار الميمان للنشر والتوزيع، الرياض - المملكة العربية السعودية، القاهرة - جمهورية مصر العربية. الطبعة: الأولى، ١٤٣٠ هـ - ٢٠٠٩ م.
- ٢٨) الفيروزآبادي، مجد الدين. تنوير المقباس من تفسير ابن عباس. ينسب: لعبد الله بن عباس - رضى الله عنهما. الناشر: دار الكتب العلمية - لبنان.
- ٢٩) القرطبي، محمد بن أحمد بن أبي بكر بن فرح. الجامع لأحكام القرآن = تفسير القرطبي. دار الكتب المصرية - القاهرة. الطبعة: الثانية، ١٣٨٤ هـ - ١٩٦٤ م.
- ٣٠) أبو البقاء الحنفي، أيوب بن موسى الحسيني القريمي الكفوي. الكليات معجم في المصطلحات والفروق اللغوية مؤسسة الرسالة - بيروت.
- ٣١) مالك بن أنس بن مالك الموطأ. مؤسس زائد بن سلطان آل نهيان للأعمال الخيرية والإنسانية - أبو ظبي - الإمارات. الطبعة: الأولى، ١٤٢٥ هـ - ٢٠٠٤ م.
- ٣٢) مالك بن أنس بن مالك موطأ الإمام مالك. دار إحياء التراث العربي، بيروت - لبنان. عام النشر: ١٤٠٦ هـ - ١٩٨٥ م.
- ٣٣) محمد حجي و ديگران. المعيار. بيروت: وزارت اوقاف مغرب ودار الغرب الاسلامي. سال ١٤٠١ هـ.
- ٣٤) محمود بن عبد اللطيف بن محمود (عويضة). الجامع لأحكام الصلاة.
- ٣٥) معجم لغة الفقهاء، محمد رواس قلجعي - حامد صادق قنبي، دار النفائس للطباعة والنشر والتوزيع، الطبعة: الثانية، ١٤٠٨ هـ
- ٣٦) الملا الهروي القاري، علي بن (سلطان) محمد. مرقاة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح. دار الفكر، بيروت - لبنان. الطبعة: الأولى، ١٤٢٢ هـ - ٢٠٠٢ م.
- ٣٧) المناوي، زين الدين محمد. فيض القدير شرح الجامع الصغير. المكتبة التجارية الكبرى - مصر. الطبعة: الأولى، ١٣٥٦.
- ٣٨) النيسابوري. مسلم بن الحجاج أبو الحسن القشيري. المسند الصحيح المختصر بنقل العدل عن العدل إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم. دار إحياء التراث العربي - بيروت.
- ٣٩) Sustainable Development Goal 6: آب سالم و تأسيسات بهداشتی | سازمان ملل متحد در جمهوری اسلامی ایران (un.org) تاريخ استفاده ١٧ عقرب ١٤٠٢.